

Віктор Гудзь

Співвідношення етнополітичних і соціально-економічних чинників голоду 1932-1933 років в Україні: історіографічний дискурс

Аналізуються різні точки зору сучасних істориків на події 1932-1933 років в українському селі, зокрема, дискусія щодо співвідношення етнополітичних і соціально-економічних чинників голоду між українськими і російськими вченими. На підставі аналізу джерел автором робляться власні висновки про голод 1932 - 1933 рр. як спрямований сталінським керівництвом геноцид українського селянства.

It is analyzed different views of modern historians to events of 1932-1933 in the Ukrainian village, including discussion of the value of ethno-political and socio-economic factors hunger between Ukrainian and Russian scientists. Based on the analysis of sources the author made his own conclusions about the famine of 1932 - 1933 as directed by Stalin's leadership genocide of the Ukrainian peasantry.

За підрахунками професора Я. Калакури, в період з 1932-го по 2007 р. у світі опубліковано понад 13 тис. творів та збірників документів з теми голоду в Україні 1932-1933 рр. З них близько 5 тис. публікацій є науковими або науково-популярними [10]. Ця обставина диктує необхідність комплексного аналізу наукових здобутків і сучасного стану дослідження теми в цілому і окремих питань, у тому числі таких, як характер голоду. Проте маємо лише декілька стислих оглядів літератури С. Кульчицького, Р. Пирога, М. Дорошка, О. Веселової, історіографічні статті В. Савельєва, Я. Калакури, М. Шитюка, В. Марочка, П. Ящука, В. Калініченка та Є. Яценко, в яких простежені окремі напрями й результати досліджень цієї теми, але питання наукової дискусії щодо характеру голоду в Україні спеціально не розглядалося. В Росії українські видання частково аналізували Н. Івніцкій, В. Кондрашин, Є. Осколков та ін.

Тож мета даної роботи – на основі розгляду висновків міжнародних комісій, наукових конференцій та публікацій вітчизняних і зарубіжних дослідників голоду в УРСР 1932-1933 рр. проаналізувати різні точки зору на цю проблему і пока-

зати співвідношення етнополітичних та соціально-економічних чинників голоду, які і визначили його характер.

На сьогодні у світі склалося дві основні групи науковців щодо оцінки причин і характеру голоду 1933 р.: одні відзначають специфіку Голодомору на Україні та в українських регіонах Росії як етнотенноциду. Інші класифікують голод як загальносоюзне явище, що виникло внаслідок неврожаю та певних помилок у загалом правильній стратегії комуністичної влади.

Так, В. Савельєв, як і М. Панчук та С. Діброва, у першій в УРСР фундаментальній праці про голод у вже далекому 1990 році застерігали проти абсолютизації національних аспектів голоду, оскільки дослідниками не знайдено якогось спеціального плану нищення Москвою українства [4].

Російський історик В. Кондрашин стверджує: «Невозможно подтвердить на документальном уровне, что политика Сталина и его окружения в 1932-1933 годы была нацелена на то, чтобы уничтожить украинский народ или его часть. В 1930-1933 гг. из СССР было вывезено почти 13 млн. тонн зерна, отсюда и масштабы трагедии в зернопро-

изводящих районах» [11]. За А. Марчуковим: «Собственно Украинская ССР пострадала не потому, что там жили украинцы, а только потому, что была главной житницей Советского Союза» [20].

Ще далі, аж до виправдання організаторів голодомору, йде С. Міронін: «Итак, прямой вины Сталина и ЦК ВКП(б) в событиях 2-й половины 1932 г. – 1-й половины 1933 г. не прослеживается. Косвенная вина, конечно же, присутствует – не так считали урожай, не те руководители сидели в местных (и не только) органах власти, допустили разворовывание зерна и массовый забой рабочего скота, не смогли оставшийся у крестьян хлеб изъять и разделить поровну на всех... Голод вызван страшным неурожаем» [23].

Серед західних фахівців, що займаються проблемою колективізації та голоду 1932- 1933 років, професор В. Кондрашин виділив дослідників, які заперечують геноцид в Україні, і не назвав тих, хто доводить зворотнє [14]. Він вказав, що Л. Віолу [35] і Ш. Фіцпатрік [27] об'єднує загальний методологічний підхід – погляд на проблему в рамках соціальної історії, як би знизу, через аналіз селянського стану в роки колективізації. Звідси ясно, чому голод 1932-1933 рр. розглядається ними в контексті протистояння селянства і держави та не врахована його специфіка в республіках СРСР.

Американський дослідник Марк Таугер також заперечує спрямований характер Голодомору, але пояснює його причину пропорціонально обернено до думки В. Кондрашина: «Суровость и географический масштаб голода, резкое сокращение объемов экспорта в 1932-1933 гг., потребность в семенах, и хаос, царивший в Советском Союзе в те времена – все эти факторы подводят нас к

выводу о том, что даже полное прекращение экспортных поставок было бы недостаточным инструментом для предотвращения голода. В такой ситуации трудно согласиться с версией о том, что голод стал результатом хлебозаготовок 1932 года и сознательным актом геноцида. Именно низкий урожай 1932 года привел к неизбежности голода» [25].

Р. Девіс і С. Віткрофт вважають, що аграрна політика сталінізму зруйнувала сільськогосподарське виробництво і в підсумку привела до голоду. Проте автори вказують на ненавмисний характер даної політики. Вони нарахували 35 партійно-урядових постанов про надання продовольчої допомоги голодуючим регіонам СРСР із 7 лютого по 20 липня 1933 р. Із 320 тисяч тонн зерна в Україну і на Кубань було направлено 264,7 тисячі, а у всі інші регіони – 55,3 тисячі тонн [29, р 481-484].

На основі цих даних В. Кондрашин заявляє: «Данные факты убедительно опровергают теорию геноцида голодом Украины» [14]. Проте історик не зауважив, що, по-перше, лєвова частка цієї допомоги складалася із насінневого і фуражного зерна, щоб забезпечити новий урожай, а по-друге, прийшла вона після того як Голодомор вже пройшов свій пік.

Для В. Кондрашина невідпорним звучить питання ще одного критика концепції Конквеста-Мейса про геноцид – Стефана Мерля: для чого було організувати голодомор, знаючи, що він торкнеться і союзників влади – сільської бідноти, колгоспників, колишніх партизан та ін.? [32, р.575–576].

Це питання виглядає риторичним, якщо згадати приказку Й.Сталіна «Лєс рубят – щєпки летят». А конкретну відповідь на нього дав Джеймс Мейс, який процитував лист Сталіна Л. Кагановичу

від 11 серпня 1932 року: «...Самое главное сейчас Украина. Дела на Украине из рук вон плохи. Плохо по партийной линии. Говорят, что в двух областях Украины (кажется, в Киевской и Днепропетровской) около 50-ти райкомов высказались против плана хлебозаготовок, признав его нереальным. В других райкомах обстоит дело, как утверждают, не лучше» [21, с. 111]. Аналізуючи цей документ, вчений вказав на зв'язок політичних репресій в Україні із хлібозаготівлями, а також на спланованість тотального наступу на республіку через зростання за роки коренізації національну свідомість українців і уявну Кремлем зовнішню загрозу імперії: «Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять» [21, с. 112].

З точки зору М. Левіна (США) голод стався в результаті дій багатьох факторів, але «головний із них – це колективізація, яка викликала справжній хаос у сільськогосподарському виробництві» [18, с. 10]. Англійський економіст А. Ноув визначав причинами голоду надмірне вилучення зерна у селян, низьку ефективність колгоспного виробництва [7, с. 374].

Викачка зерна з України у 1931-1933 рр. безперечно відіграла свою роль у розпаленні полум'я голодомору. Щодо твердження М. Таугера про низький урожай 1932 р., то варто звернути увагу на аргументи Богдана Осадчука: «Колгоспи не були готові до таких змін ні організаційно, ні технічно, що потягло за собою великі втрати при збиранні врожаю, які сягали 30-40%.» [33, с.132-133]. Крім того, пропадав ще й зібраний хліб, нерідко зсипаний під відкритим небом, зерно перероблялося спиртзаводами. Але й того збіжжя, що лишалося, виста-

чало для прохарчування, якби не драконівські хлібозаготівлі.

Щодо ж наявності плану геноциду, то сама постановка такого питання некоректна, зважаючи на відому сталінську практику конспірації і замітання слідів (згадаймо облік причин смертей від голоду як «ящур», «кривавий пронос» і т.п., нищення перепису 1937 р. і його керівників, заборона поїздок журналістів у голодуючі райони тощо). Тож припущення про можливість існування плану знищення голодом українського селянства логічно впливає із аналізу сукупності і послідовності дій кремлівських вождів.

Різні точки зору на очевидні факти пов'язані з політизацією теми, недостатнім вивченням першоджерел і, як на нас, виявляють небажання більшості російських науковців врахувати українську специфіку голодомору, що яскраво продемонстрували міжнародні конференції з цього питання. Так, 16-18 жовтня 2003 року в Італії була проведена конференція з історії голоду в Україні у 1932-1933 роках. Її резолюція містила пункти про визнання геноциду в Україні, а також про поширення голоду на територію Росії і Казахстану [17]. Українську версію трагедії 1932-1933 років російські вчені не підтримали.

20 жовтня 2003 р. відбулася конференція з проблеми Голодомору-1933 в Україні у Гарварді. Тональність заходу визначили два відомі історики: Террі Мартін (Гарвардський університет) і Андреа Граціозі (Університет ім. Федеріка II в Неаполі). Цитуючи листи з особистого архіву Сталіна, Т.Мартін показав, як вороже ставлення генсека до українців зростало внаслідок багатьох попередніх подій: суперечка про визначення національних кордонів на Кубані і Донбасі у 1924-1925 рр., справа Шумського 1926 р., зазіхання Польщі на Україну у

1927 р. і, врешті, безперервні бунти в Україні проти розкуркулення й колективізації у 1929-1931 рр. та протести низових ланок партійних керівників в Україні проти реквізицій зерна влітку 1932 р. Звідси, на думку Т. Мартіна, рішення Політбюро скасувати українізацію в Росії, намагання влади викачати продовольство з України і Кубані, наказ Сталіна закрити кордон, щоб голодуючі не рятувалися в сусідніх регіонах і не «деморалізували» їх населення і т. ін. [3].

Важливою подією стало засідання Російсько-української комісії істориків 29 березня 2004 року в Москві, на тему: «Голод в Україні 1932-33 років: Причини і наслідки». З основними доповідями виступили С. В. Кульчицький і В. П. Данілов. Російські історики заперечили версію українських колег про геноцид в Україні у 1932-1933 роках. На думку росіян, йдеться про недалекоглядну, аморальну, подекуди злочинну політику Сталіна в 1932-1933 роках не тільки на Україні, але і в Росії [13, с. 53-54].

Своєрідним підсумком російсько-української дискусії з проблеми голоду 1932-1933 років став організований журналом «Родина» 11 травня 2007 р. «круглий стіл» на тему «Голод на Україні і в інших республіках СРСР. 1932 – 1933 роки. Організатори та натхненники» [5]. У своїх виступах на «круглому столі» історики Станіслав Кульчицький та Юрій Шаповал підтримали узаконену Верховною Радою 2006 р. тезу «геноциду – голодом». Зокрема, С. Кульчицький заявив, що в Україні вчені «визнають голодомор геноцидом, тобто навмисним, відмінно спланованим і ретельно замаскованим вбивством мільйонів людей, вжитим в політичних інтересах однієї людини – Сталіна». С. В. Кульчицький вказав, що голодомор 1932-1933 років в Україні мав своєю головною метою

«утримати в Радянському Союзі розташовану на кордоні з Європою національну республіку». Доповідач поділив трагедію 1932-1933 рр. на Голодомор в Україні і голод в інших регіонах СРСР [5, №8, с. 83-85]. Ю. І. Шаповал заявив про те, що «антиукраїнська спрямованість сталінського режиму» була обумовлена «недовірою Сталіна до всієї парторганізації УРСР» і виявилася в припиненні «українізації» і в більш жорсткій міграційній політиці в республіці [5, №9, с. 80-81]. Учасники «круглого столу» з російського боку в черговий раз заперечили викладену українськими вченими концепцію голоду 1932-1933 років в СРСР. У той же час історики залишаються одностайні в тому, що пам'ять про трагедію повинна не роз'єднувати, а об'єднувати народи.

12 грудня 2009 року в Москві відбувся ще один колоквиум українських і російських дослідників голоду, але останні, через політизацію проблеми і певні стереотипи, так і не визнали український геноцид [16]. Тому необхідне продовження наукового діалогу зі спірних питань даної теми і подальша аргументація концепції про голод як геноцид українства, яка історично склалася за океаном.

Як відомо 1985 року утворено «Комісію Конгресу США у справі голоду на Україні» на чолі з професором Джеймсом Мейсом. В ході роботи Комісії було заслухано понад 600 свідків, знайдено і опубліковано сотні документів. Ось уривки із одного із них: «Земля України обезлюдніла», – повідомляв італійський консул С. Граденіго у Харкові у своєму звіті від 31 травня 1933 р. про подорож з Харкова до Одеси і назад. Серед мотивів організації голоду «московським урядом» на Україні, Кубані і Середньому Поволжі дипломат виділив потребу вла-

ди у «денаціоналізації території... задля єдності імперії». Він зробив висновок про сплановану заміну «етнографічного матеріалу» в Україні з українського на російський [34, р. 222-223]. У 1990 р. оприлюднені результати кількарічної роботи Комісії: «Висновок перший. Й. Сталін і його оточення здійснили геноцид українців у 1932-1933 рр.» [34].

Заслуговує уваги і робота у 1988 р. у Торонто Міжнародної комісії –Трибуналу з розслідування голоду на Україні 1932-1933 років, куди увійшли найбільш авторитетні фахівці з міжнародного права світу. Закінчуються її висновки однозначно: «Комісія дотримується думки, що радянська влада добровільно використала голод для успіху своєї політики денаціоналізації» [9, с.185]. Комісія визнала голод Актом Геноциду проти українського народу, який стався внаслідок а) стягування зернових податків б) колективізації, в) акції проти куркулів, г) акції проти національної [9, с. 180, 184].

Ці висновки були підтверджені провідними дослідниками голоду 1932-1933 рр. України і світу. На думку Дж. Мейса: «Сталін, Каганович, Постишев і інші запланували у Москві знищення українського селянства як свідомої національної верстви і безпощадно здійснили це на Україні в 1932-1933 рр. засобом штучного голоду...» [2, с. 1257]. Історик вважав, що Сталін «не звертаючи уваги на те, що його політика призводила до голоду на Україні, нічого не зробив для врятування людей і здійснив заходи, спрямовані на нейтралізацію українців і козаків як політично неблагонадійних груп, котрі ще більше погіршили ситуацію. Це відкривало простір для політичної централізації і російського панування в СРСР» [22, с. 47].

На переконання автора резонансної монографії про Голодомор Роберта

Конквеста: «Голод запланувала Москва для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що були селянами, але тому, що були українцями-селянами» [2, с. 1257].

Ален Безансон мотивував рішення Сталіна та його посіпак: розгромити політичне селянство та Україну як національну єдність. Винищення селянства супроводжено розгромом керівного апарату та «деукраїнізацією» України. Саме в цьому сенсі законно говорити про геноцид. Це безперервний геноцид, що в 1932-1933 роках досяг свого апогею [1, с. 160].

Що стосується вітчизняних науковців, то провідними дослідниками теми термін «геноцид» визнається цілком адекватним для визначення характеру голоду 1932-1933 рр. в Україні. За кількістю жертв – близько 7 млн. чол. – він є найбільшим у світі. Академік В.А. Смолій зазначив, що Голодомор 1932-1933 років – це насамперед свідомо та національно спрямована терористична акція, цинічно виконана сталінським політичним режимом в Україні. Її запровадження призвело до фізичного винищення декількох поколінь українських хліборобів, до глибокого руйнування соціальних основ нації, її духовності та самобутності [24, с. 3-4].

За визначенням відомого історика Василя Марочка «Ретельне вивчення великої кількості архівних джерел, особливо документів про діяльність політбюро ЦК КП(б)У і політбюро ЦК ВКП(б), а також республіканського і союзного урядів, дає усі підстави для висновку про те, що голод в Україні – це свідомо акція імперських сил проти українського народу» [19, с. 83].

Характерною є назва однієї із останніх монографій Станіслава Куль-

чицького: «Голодомор 1932-1933 років як геноцид: труднощі усвідомлення», якою народобивче спрямування голоду утверджується в якості доконаного наукового факту, котрий однак ще не став достатньо усвідомленим суспільністю [17]. Між тим, як зазначив професор Андреа Граціозі (Італія), «Без усеосяжного розуміння великого голоду розуміння подій ХХ сторіччя в Європі просто не мало б сенсу» [6, с. 7].

На наш погляд, мають рацію автори, які дотримуються характеристики голоду як геноциду. Адже ніхто не може заперечити, що саме Україна була переведена на режим «чорної дошки» – оточена загороджувальними загонами внутрішніх військ, що саме в УРСР були введені внутрішні паспорти і на втікачів звідси робилися облави, що саме до українців УРСР і Північного Кавказу застосовувалися натуральні штрафи тобто реквізиції всього продовольства, що саме в розпал голоду – 14 грудня 1932 р. – вийшла секретна постанова ЦК ВКП(б) і Раднаркомом СРСР про посилення хлібозаготівель в Україні, на Північному Кавказі і згортання українзації.

Ще 6 грудня 1932 р. Раднарком УСРР ухвалив постанову «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі». До шести сіл України було припинено постачання продовольства, а селян позбавили засобів до існування. Згодом така доля спіткала селян і колгоспи 85 районів України. Така практика прямо підпадає під класифікацію ООН геноциду.

Ті, хто заперечує геноцид, не пояснюють величезної різниці у прямих демографічних втратах від голоду у Росії і в Україні. У двох поволзьких краях, які охоплюють територію сучасних п'яти областей сукупною площею 435 тис. кв. км, від голоду померло, за розрахунками

В. Кондрашина, 366 тис. людей. В Україні, площа якої до 1939 р. становила 450 тис. кв. км, прямі втрати від голоду склали, за підрахунками С. Кульчицького, тільки у 1933 р. щонайменше 3238 тис. людей, а за 1932-1933 разом з демографічною луною 1934 р., 4649 тис. [4, с. 78]. Втім, за даними істориків В. П. Данілова та І. Є. Зелєніна чисельність сільського населення України за голодні роки зменшилася на 20,5%, Північного Кавказу на 20,3%, Поволжя на 23 %, Казахстану – на 30,9%, що дає їм підстави вказувати на наявність геноциду і в цих регіонах [8, с. 109].

Не вдаючись до аналізу причини скорочення селянського люду у вказаних регіонах і не заперечуючи геноциду у них, звернемо увагу на деякі відмінності. У селянських садибах Поволжя після конфіскації зерна залишалася свійська худоба і птиця, а також незернові продовольчі продукти. В Україні і на Кубані у тих, хто не виконав хлібозаготівельного плану, тобто у більшості селян, восени 1932 р. і ці запаси продовольства були відібрані. В результаті голод в Україні переріс в голодомор.

Ті історики, що доводять тезу «голод був скрізь» не можуть пояснити січневу 1933 р. директиву Сталіна і Молотова про заборону виїзду українців за межі республіки. На залізницях чатували патрулі, а навколо сіл діяли загороджувальні загонами військ НКВС. Без довідки сільської ради селянин не мав права залишати село. Вже на початок весни було затримано до 220 тис. втікачів [26, с. 17]. Україна стала велетенською резервацією в центрі Європи.

Про національну спрямованість голоду свідчить також масове переселення режимом у спустошені голодомором українські села російських переселенців. Лише за рік, станом на 23 грудня 1933 р.

в УРСР планово переселено 117149 селян з Росії і Білорусії [11, с. 642]. Очевидно, справді йшла помічена ще С. Граденіго «заміна етнографічного матеріалу».

Нарешті, спланованість голоду засвідчують визнання самих комуністичних верховодів – Сталіна, П. Постишева, С. Косіора, Л. Кагановича, М. Хатаєвича та ін. 15 березня 1933 р. С. Косіор доповідаючи ЦК ВКП(б) про підготовку до весняної сівби, писав: «То, что голодание не научило еще очень многих колхозников уму-разуму, показывает неудовлетворительная подготовка к севу как раз у наиболее неблагополучных районах» [2, с. 443, д. №188]. Ця фраза виявляє: Голодомор був потрібен для того, щоб зламати їх опір, навчити українських колгоспників «уму-разуму».

Таким чином, аналіз дискусії між істориками, які обґрунтовують концепцію геноциду 1932-1933 рр. в українському селі і їх опонентів переконує нас в тому, що Сталін і його підручні дійсно спланували і провели акцію упокорення свідомого українства з метою утримання республіки в СРСР – показали українцям, хто є господарем. Не випадково, поряд із селянством, це упокорення, іншими методами, проведено щодо інтелігенції і керівництва радянської України 30-х років.

Тож формула про нищення голодом українців як політичної нації і як соціального організму (to destroy them as political factor and as social organism), що висловлена Мейсом на першій у світі науковій конференції з голоду 1932-1933 рр. у Монреалі 1983 року, залишається незаперечною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безансон А. Пам'ятати і досліджувати! / Ален Безансон // Голод в Україні 1932-1933 років: вибрані статті [упор. Н. Дюк]. – Луцьк: ВМА «Терен», 2006. – С. 158-162.
2. Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1988. – Кн.10 (487).
3. Гарвардська конференція про Голодомор [Електронний ресурс] // Свобода. Видає Український Народний Союз. – №44. – 31 жовтня 2003 р. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/14820239/Svoboda200344>.
4. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / [упорядники Р.Я. Пиріг та ін.]. – К.: Вид. політ. літератури України, 1990. – 605 с.
5. Голод по-большевистски: организаторы и вдохновители // Родина. – 2007. – № 8. – С. 82–89; № 9. – С. 80–86.
6. Граціозі А. Наслідки й уроки великого голоду / Андреа Граціозі // Слово Просвіти. – 2003. – Ч.46(214).
7. Гудзь В. Причини та характер голоду-геноциду в УРСР 1932-1933 років у зарубіжній історіографії ХХ століття / Віктор Гудзь // Над Дніпром і Віслою (Nad Wisla I Dnieprem). Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. Наукові праці викл. та студ. Київського нац. лінгв. ун-ту та Університету Миколая Коперника в Торуні. Серія: Історія, Міжнародні системи і глобальний розвиток / [під ред. І. Срібняка і З. Карпуса]. – Київ-Торунь, 2003-2004. – №2-3. – С.365-380.
8. Данилов В.П. Организованный голод. К 70-летию общекрестьянской трагедии / В.П. Данилов, И.Е. Зеленин // Отечественная история. – 2004. – №5. – С.97-111.
9. Звіт-Резюме Міжнародної Комісії Розслідування Голоду в Україні в рр 1932-33 // Душею завжди з Україною: проп'ямтний збірник на пошану українського правника та політолога Володимира-Юрія Даниліва. – Київ-Торонто: Фондація ім. В.Ю. Даниліва, 2003. – С.176-185.
10. Калакура Ярослав. Українознавчий погляд на голодомор 1932 – 1933 років як

- геноцид українського народу [Електронний ресурс] / Ярослав Калакура. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1209>.
11. Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. Збірник документів і матеріалів / [відповід. ред. С. В. Кульчицький; упорядники Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталова]. – К.: Наукова думка, 1992. – 736 с.
  12. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932-1933 в Украине «геноцидом украинского народа»? Ответ С.В. Кульчицкому / В.В. Кондрашин // День. – № 96, вторник, 3 июня 2008 г.
  13. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932–33 годов на Украине геноцидом украинского народа? / В.В. Кондрашин // Государство и общество. Проблемы социально-политического и экономического развития России. – Пенза, 2004. – С.46-57.
  14. Кондрашин В.В. Голод 1932 – 1933 гг. в отечественной и зарубежной историографии [Электронный ресурс] / В.В. Кондрашин. – Режим доступа: http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/Kondrasin_ist.doc.
  15. Кульчицький С.В. Сталінський терор голодом і його демографічні наслідки / С.В. Кульчицький // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу: матеріали Всеукр. наук. конференції: Київ, 15 листопада 2002 р. – К.: МАУП, 2003. – С.19-31.
  16. Кульчицький С.В. Таємниці радянського голоду початку 30-х рр. Звіт із московського колоквиуму [Електронний ресурс] / С.В. Кульчицький. – Режим доступу: http://prosvita.at.ua/publ/taemnici_radjanskogo_golodu_pochatku_30_kh_rr/1-1-0-208
  17. Кульчицький С.В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид: труднощі усвідомлення / С.В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.
  18. Левин М. Режимы и исторические процессы в России XX в. / М. Левин // Куда идет Россия? Социальная трансформация постсоветского пространства: международный симпозиум 12–14 января 1996 г. – М., 1996. – С. 4–11.
  19. Марочко В.І. Геноцид українського народу (1932-1933 рр.) / О.М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан // Голодомори в Україні: 1921-1923 – 1932-1933 – 1946-1947 – злочини проти народу [видання друге, доповнене]. – Київ–Нью-Йорк: Видавництво М.І. Коць, 2000. – 276 с.
  20. Марчуков А. Голод 1932-1933 гг. или «геноцид украинцев»? [Электронный ресурс] / А. Марчуков. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/748191.html>.
  21. Мейс Джеймс. Геноцид в Україні – «дowodено!..» / Джеймс Мейс // День і вічність Джеймса Мейса / [за заг. ред. Л. Івшиної]. – К.: Вид. ЗАТ «Українська прес-група, 2005. – С.107-116.
  22. Мейс Джеймс. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933рр.) / Джеймс Мейс // Український історичний журнал. – 1995. – №1. – С. 34-48.
  23. Миронин С. Кто виновен в голоде 30-х? [Электронный ресурс] / С. Миронин. – Режим доступа: <http://www.contr-tv.ru/common/2167/>
  24. Смолій В.А. Передмова (Голодомор 1932-1933 років) / В.А. Смолій // Український історичний журнал. – 2003. – № 5. – С. 3-4.
  25. Таугер Марк. Урожай 1932 года и голод 1933 года [Электронный ресурс] / Марк Таугер. – Режим доступа: http://strateger.net/M-Tauger_The_32_Harvest_and_the_Soviet_Famine_of_1932-1933_Holodomor_in_Ukraine.
  26. Турченко Ф.Г. Пізнати правду... / Федір Григорович Турченко // Голодомор 1932-1933: запорізький вимір [голова ред. колегії Ф. Г. Турченко]. – Запоріжжя: Просвіта. – 2008. –С. 6-22.
  27. Фицпатрик Шейла. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Шейла Фицпатрик; [пер. с англ.]. – М., 2001.
  28. Coplon J. In Search of a Soviet Holocaust: A 55-Year-Old Famine Feeds the Right /

- Coplon J. // Village Voice. – 1988. – January 12.
29. Davies R.W. and Stephen G. Wheatcroft. The years of hunger: soviet agriculture, 1931 – 1933 / Davies R.W., Stephen G. Wheatcroft. – Palgrave Macmillan, 2004.
30. International Commission of Inquiry into the 1932-33 Famine in Ukraine. Proceedings [transcript], May 23-27, 1988. Brussels, Belgium: International Commission of Inquiry into the 1932-33 Famine in Ukraine, 1988.
31. La morte della terra. La grande «carestia» in Ucraina nell 1932–33. – Viela, Roma, 2004. – 512 p.
32. Merl S. «Entfachte Stalin die Hegersnot von 1932 – 1933 zur Auslöschung des ukrainischen Nationalismus?»/ Merl S. // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1989. – №37. – P.569 – 590.
33. Osadczyk Bogdan. 50-ta Rocznic Wielkiego Glodu na Ukrainie / Osadczyk Bogdan // Zeszyty Historyczne. — 1983. — Z. 66.
34. Report to Congress of the Comission on the Ukraine Famine. – Washington, 1990. – 524 p.
35. Viola L. Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance // Oxford University Press. – N.Y., Oxford, 1996.

Віталій Гудзь

Етнорегіональні клівіджі у сучасній Україні: причини появи і шляхи подолання

Зміст пропонованої статті становить дослідження причин існуючих етнорегіональних клівіджів, що сприятиме висвітленню актуальних етнополітичних проблем регіонального виміру, збалансуванню інтересів української титульної, а отже, державотворчої нації та національних меншин задля цілісності Української держави. Пропонується також шлях подолання існуючих в Україні етнорегіональних протиріч.

The content is proposed article etnoregional kleavidzes existing research on the causes that contribute to the coverage of current regional ethnic and political problems of measurement, balancing the interests of Ukrainian title, and thus state-nation and national minorities to the integrity of the Ukrainian state. It is proposed as a way to overcome existing in Ukraine etnoregional contradictions.

Вагомість регіональних інтересів у процесі функціонування українських державних інституцій обумовлена насамперед глибокими економічними, культурними, національними, психологічними відмінностями, які за термінологією західних науковців визначаються як тривалі структурні конфлікти – клівіджі, – що призводять до протистоянь різних політичних позицій. Політичні клівіджі, у тому числі регіональні, найяскравіше представлені у суспільстві політичними партіями і рельєфно проявляються під час виборчих кампаній [18].

Зокрема, Мартін Ліпсет і Стейн Роккан визначили чотири основних розколи для західної цивілізації після промислової революції. За Ліпсетом і Рокканом (США), ці розколи визначають виникнення і зміст усіх європейських партій [21, р. 1-67]:

Центр - Периферія поділ між елітами в міських районах, і тими, що мешкають у більш віддалених районах. Як правило, це виражається в плані регіонального націоналізму, місництва або сепаратистських настроїв.

Інші протиріччя Держава – Церква, Власник – Робітничий клас; Земля –